

En forntida utvandring från Gottland.

Den berättelse om en forntida utvandring från Gottland som detta föredrag handlar om, är bevarad i den s. k. Gutasagan. Sagan är fogad till en av handskrifterna av Gutasagen. Lagen är senast från tiden inemot 1300. Till tiden kort efter lagen är sagan att föra.

Berättelsen om utvandringen från Gottland återfins i Gutasagens första kapitel. Kapitlet har till en början några uppgifter om hur Gottland bebyggdes och hur man delade upp landet i tre tredingar. En man som hette Graip skall ha fått den nordligaste tredingen, hans bröder Gute och

Föredrag hållet i Vetenskaps-Societeten i Lund 23. november 1943.

Källskrifter: Corpus iuris Sueo-Gothorum. Samling af Sweriges gamla lagar VII, 95; Herodotos I cap. 94; Paulus Diaconus, Historia Langobardorum I: 1—19, II: 5—6; jmf. MG. Script. rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI—IX, 18; Dudo, De moribus et actis primorum Normanniae ducum I—II; Saxo, Gesta Danorum, ed. Müller-Velschow, 418, 485; Olrik-Ræder, 237, 274; Annales Ryenses (Annales Danici, 66, 68); Compendium Saxonis (Script. min. I, 328). — *Framställningar:* Steenstrup, Normannerne I, 192 (1876); Storm, Kritiske Bidrag til Vikingetidens Historie, 27 (1878); Nerman, En forntida utvandring från Gotland och öns införlivande med sveaväldet (1923); Die Herkunft u. die frühesten Auswanderungen der Germanen (1924); Det svenska rikets uppkomst (1925); Die Verbindungen zwischen Skandinavien u. Ostbalticum (1929); Die Völkerwanderungszeit Gotlands (1935); Det svenska rikets uppkomst (1941); Svenska landskapslagar, tolkade och förklarade av Åke Holmbäck och Elias Wessén. Fjärde serien, Ixiv, lxxi, 296, 319 (1943); Forssander, Om svear och götar (Hist. tidskr. 1942, s. 434. Jmf. st. 1943, s. 137).

Docenten Krister Hanell har fäst min uppmärksamhet på Herodotos I cap. 94. Stället vid vilket jag för flera år sen gjort anteckning i mitt exemplar av Herodotos om dess förhållande till Dudos framställning, hade helt fallit mig ur minnet.

Gunnfjaun den mellersta och den sydligaste. I personnamnen döljer sig ortnamn, ett från var treding. Uppgifternas värde framgår därav. Efter detta kommer så berättelsen om utvandringen. Jag återger den i översättning.

»Från dessa tre» — alltså Graip, Gute och Gunnfjaun — »förökades sedan folket på Gottland så mycket under lång tid att landet inte förmådde föda dem alla. Då lottade de bort från landet var tredje man, så att de fick behålla och föra bort med sig allt som de egde ovan jord. Sedan ville de ogera fara bort, utan for till Torsborg och slog sig ned där. Sedan ville landet inte tåla dem, utan de drev bort dem därifrån. Sedan for de bort till Fårön och slog sig ned där. Där kunde de inte uppehålla sig utan for till en ö vid Estland som heter Dagö och slog sig ned där och byggde en borg som ännu syns. Där kunde de heller inte uppehålla sig utan for uppför en flod som heter Düna och upp genom Ryssland. Så långt for de att de kom till Grekland. Där bad de grekernas konung att få bo i ny och nedan. Konungen lovade dem det och trodde att det inte var mera än en månad. När sedan en månad hade gått, ville han visa bort dem. Men de svarade att ny och nedan varade alltid och sade att så hade det blivit lovat dem. Denna deras tvist kom omsider för drottningen. Då sade hon: Min herre konung. Du lovade dem att bo här i ny och nedan. Det är för all tid. Då kan Du inte taga det ifrån dem. Så bodde de där och bor där ännu. Och ännu har de något av vårt språk».

På denna berättelse om utvandringen följer i Gutasagan några uppgifter om hedniska seder och bruk som var gängse på ön — de är delvis hemtade ur Gutalagen — och om hur ön för första gången kom under svearna.

Det är lätt att se att Gutasagens utvandringsberättelse är uppbyggd på tre motiv: en överbefolkning som gör att landet inte kan föda sina innebyggare; en lottdragning som resulterar i att var tredje man tvingas att utvandra; slutligen själva utvandringen som leder till att de utvandrade vinner sig nytt land där de är boende ännu den dag i dag.

Man har i senare tid mycket sysselsatt sig med denna Gutasagens berättelse och när man sökt att värdesätta den, har man gärna stannat vid att den företräder en folklig sagatradition som ännu var gängse och levande då berättelsen blev nedskriven, och förmenat att vad som skildras är händelser som en gång verkligen passerat. Traditionen om dem anses vara av hög ålder, »från forntiden». Det framgår av berättelsen att utvandringen skall ha skett då gutarna ännu var hedningar och innan de ännu hade kommit under svearna; det senare menar man ha skett senast under förra delen av 800-talet och att alltså händelseförloppet är att förlägga före mitten av detta århundrade. Vad man temligen allmänt skjuter ut som ohistoriskt är i första hand det mellanhavande som utvandrarerna skall ha haft med det grekiska kungaparet. Berättelsen rubriceras på denna punkt som en anekdot, vad den tydligen också är. Det sättes därtill ifråga om det verkligen var var tredje man som utlottades. Så långt de flesta. På arkeologiskt håll har man gått avsevärt längre. Man har där sökt verifiera sagans berättelse om utvandringen och kombinerat den med en följd arkeologiska iakttagelser som man fastnat för. Mot slutet av 400-talet och under förra delen av 500-talet har man konstaterat en nedgång i antalet av de gravar som man påträffat på Gottland, »en katastrofal nedgång», säges det — gravarna på Gottland utgör under tiden 475—550 endast en tredjedel av gravarna från de föregående 75 åren 400—475. När man sökt att tolka denna gravstatistik har man stannat vid att befolkningsstocken på Gottland den tid gravarna går ned i antal, måste ha gått ned i proportion därtill, och som orsak till detta förhållande har man angett att en utvandring — och en utvandring i stor skala — försiggått från Gottland. Men man har också sökt bevisa att denna utvandring gått österut. Och beviset därför har man funnit i en serie fornsakstyper som utvecklats ur gottländska lokalformer. Dessa fornsakstyper påträffas inte på Gottland, utan i de baltiska länderna öster därom. Tre, säger tre, rent gottländska föremål som förlägges till tiden 475—550, har

där också anträffats. Låset i beviskedjan anses därmed insatt; berättelsen om utvandringen arkeologiskt verifierad.

Man torde ha svårt att komma ifrån att subjektiva värdesättningar, lösa förmodanden och godtyckliga kombinationer fått ett nog så stort spelrum i de undersökningar som jag här hänlett uppmärksamheten på. Särskilt faller beskaftenheten av den arkeologiska bevisföringen och konstruktionen i ögonen. Det förekommer i denna bevisföring en skarpt preciserad kronologi. En sådan torde inte vara möjlig. Det utläses ur antalet gravar som man mer eller mindre tillfälligt kommit att undersöka på Gottland, hur befolkningssiffran stiger och faller på ön. Statistisk vetenskap är annars främmande för ett dylikt tillvägagångssätt. Och vad fornsakstyperna angår, är det i regel så att när typer från andra områden tränger in i ett land, folken inte därför kan förutsättas ha gett sig ut på vandring och fört dem med sig. Ett helt annat tillvägagångssätt måste ofrånkomligen tillgripas om något säkrare resultat skall kunna vinnas ifråga om det problem som föreligger.

Man har framhållit att utvandringen från Gottland inte är omtalad i någon annan skriftlig källa än Gutasagan. Detta är riktigt. Alltså fins det — det är den slutsats man drar — ingen möjlighet att på skriftlig väg kontrollera i vad mån berättelsen om utvandringen är sannfärdig eller inte. Är denna slutsats också riktig?

Vi flyttar oss ett halvt årtusende tillbaka i tiden från Gutasagan, till slutet av 700-talet. Det levde vid denna tid i klostret i Monte Cassino i Syditalien en lärd av langobardisk härkomst, Paulus Diaconus; tidigare hade han hört till den lärda krets som samlades kring Karl den store i Aachen. I Monte Cassino skrev han sitt stora verk om langobardernas historia, *Historia Langobardorum*. Upptakten till detta verk är en beskrivning på Germanien. Man läser där: »Germanien avlar av sig så många menskor att det med knapp

nöd förmår att föda dem»¹. I fortsättningen berättar Paulus Diaconus om Scadinavia, en ö uppe i norra oceanen; langobarderna som sen med så stor framgång satt inne med makten i Italien, skall ha kommit därifrån². Paulus uttalar: »Folken där förökades så mycket att de inte längre kunde bo samman. De delade då, efter vad man berättar, hela menigheten i tre delar, drog lott och utrönte på så sätt vilken del som skulle lemna landet och söka sig nya boplatser»³. Vi har här de första två motiven i Gutasagan: överbefolkningen och lottdragningen. Och framställningen i sagan är så likartad att sagan ställvis direkt översätter Paulus. I fortsättningen blir Historia Langobardorum vidlyftigare. Den omtalar att efter det att lotten bestämt vilka som skulle bege sig bort från fäderneslandet och söka främmande tegar, de utvandrande drog bort från de sina och ut ur landet under två hövdingar — de hette Ibor och Aio — och att deras mor var Gambara, en begåvad och rådsnar kvinna. Utvandrarerna kom först till Scoringa och slog sig ned där, men kunde inte stanna på grund av hungersnöd; fortsatte så till Maurainga ock Golanda, slutligen över Rugiland till Italien. De slog sig ned där och folket kallades langobarder. Det tredje motivet i Gutasagan: själva utvandringen, har här olika utformats. Det ligger helt naturligt däri att utvandringen får en olika riktning och ett annat slutmål liksom i att en namnförändring — vad jag skall visa i det följande — inte kunde komma ifråga. Men utvandringen sker på båda ställena med mellanstationer och utvandrarerna vinner sig på båda ställena nya boplatser.

Vi skall nu följa hur Paulus Diaconus' berättelse om langobardernas utvandring utvecklades genom de närmaste

¹ Tantos mortalium germinat quantos alere uix sufficit.

² Winnilorum, hoc est Langobardorum gens, quae postea in Italia feliciter regnavit . . . ab insula, quae Scadinavia dicitur, aduentavit.

³ Populi dum in tantam multitudinem pullulassent, ut iam simul habitare non ualerent, in tres, ut fertur, omnem cateruam partes diuidentes, quae ex illis pars patriam relinquere nouasque deberet sedes exquirere, sorte perquirunt.

fem århundradena. Därutöver också gå tillbaka till den källa som han begagnat.

Paulus Diaconus' verk utgjorde en mycket omtyckt läsning i medeltiden och blev flitigt utnyttjat av historiska författare. Ekot av vad den innehåller om utvandringen låter sig tidigast uppfånga i Normandie. Det skrevs där i början av 1000-talet en vidlyftig lärd historia om de normandiska hertigarnas bedrifter, *De moribus et actis Normanniae ducum*. Författare till den var Dudo, dekan i St.-Quentin. Han ger sig sken av att återge traditionen vid hertig Vilhelm I:s hov i Rouen.

Utvandringen är hos Dudo en utvandring inte från Scadinavia, utan från Daticn; den gäller inte langobarderna, utan norrmannerna under Rollo. Upptakten är densamma som hos Paulus Diaconus. Folken i Germanien, heter det, blev så många att jorden inte räckte till för dem att bo på. Det fortsattes: efter urgammal sed brukade man då anställa lottdragning, ta ut de unga och driva dem utomlands för att de med vapen i hand skulle vinna sig riken som de kunde leva av¹. Denna urgamla sed blev tillämpad då norrmannerna drevs ut. Över ön Scandza och England tog de vägen till Normandie och vann sig rike där.

Att det här inte är fråga om någon tradition vid Vilhelm I:s hov är utan vidare klart. Framställningen går tillbaka på Paulus Diaconus. Endast är överbefolkningen, lottdragningen och utvandringen överflyttade på ett nytt folk och gäller det inte längre folkvandringstid utan vikingatid. Under ny ledare och med nya mellanstationer når det nya folket fram till ett nytt mål. Namnet normanner behövs. Folket var och förblev normanner.

Ett par århundraden efter Dudo har berättelsen om utvandringen kommit till Norden. Saxo är den som här för an.

Berättelsen är hos honom som hos Dudo infogad i en helt ny omgivning, i skildringen av en av hans danska sago-

¹ *Terram quam incolunt habitare non sufficientes, collecta sorte multitudine pubescentium ueterrimo ritu in externa regna extruduntur nationum, ut acquirant sibi praeliando regna, quibus uiuere possint.*

kungar: kung Snio. Saxo upplyser att då denne regerade, var det oår och livsmedlen ville inte räcka till¹. Snio betyder snö; därav överflyttandet av oåren och livsmedelsbristen på dennes regering. Två män, Åge och Ebbe, ställde då förslag på tinget att alla gamlingar och barn skulle dödas; beslut fattades härom. Dessa Åge och Ebbe är tydligen Paulus Diaconus' Aio och Ibor. Men modern till dem Gambaruc, Paulus' Gambarara, skall ha ingripit och beslutet blev ändrat på så sätt att det skulle företas en lottdragning och de som lotten föll på bege sig bort från landet². De förvista kom först till Bleking, seglade så förbi Moringia och lade till vid Gottland — Paulus' Scoringa, Mauringa och Golanda. De fortsatte därifrån över Rugien och slog sig till sist ned i Italien. De tog, alldeles som hos Paulus, namnet langobarder.

Saxo citerar sjelv Paulus Diaconus. Någon tvekan att han haft *Historia Langobardorum* framför sig på skrivpulten, kan inte finnas. Men som vanligt har han suveränt behandlat det stoff han hemtat annorstädes ifrån, och för att förhärliga sitt eget folk har han gjort langobarderna till daner.

Saxo skrev omkring 1200. Ett fentiotal år senare går hans berättelse starkt förkortad och något ändrad igen i *Rydannalerna*; vid mitten av 1300-talet i den omskrivning av Saxo som bär namnet *Compendium Saxonis*; den senare visar påverkan också från *Rydannalerna*. Men *Rydannalerna* har ännu en version. Saxo berättar på ett ställe att danerna under en son till Harald Blåtand erövrade sembernas land, alltså Semgallen, och slog sig ned där och att semberna räknar sig vara komna från danerna. Denna berättelse knyts nu i *annalerna* samman med vad man visste ur Paulus Diaconus, och för första gång går utvandringen från Danmark inte längre söderut, utan mot öster, till Düna och infarts-

¹ Parum suppetentibus alimentis.

² Patria excessuri sorte deligerentur . . . Omnium fortunis in sortem coniectis, qui designabantur extorres adiudicati sunt.

länderna till Ryssland. På Lothænæknuts tid, heter det i den andra versionen i Rydannelerna, utvandrade var tredje man av trälarna och det meniga folket från Danmark och kom och underkuvade hela Preussen, Sengallen och karelerernas land, därtill många andra landsträckor. De fann så stort behag i dessa fruktbara ängder att de inte ville återvända utan är kvar där ännu den dag i dag.

Det land där utvandrarerna hamnade var hos Paulus Diaconus, hos Saxo, i ena versionen i Rydannelerna och i Compendium Saxonis Italien, hos Dudo Normandie, i andra versionen i Rydannelerna Preussen, Sengallen och karelerernas land. I Gutasagan är det Grekland. Varför just Grekland?

När man söker svaret på denna fråga, har man att utgå från själva namnet Gottland. För medeltidsmannen var etymologien här utan vidare klar. Gottland var goternas land; här hade goterna bott och här bodde de ännu. Men goterna hörde till de vandrande folken; de var det berömdaste av dem alla. Man kunde läsa om dem hos Jordanes, men också hos Paulus Diaconus, Dudo och många andra; också de var drivna hemifrån av överbefolkningen i Germanien. Men man kunde också läsa om goterna att de var samma folk som geterna: Gothi qui et Getæ. Var bodde då dessa geter? De bodde söder om Donau, inom gränsen för den byzantinske kejsarens rike. Och vad kallade man kejsarens rike i Norden? Källorna är här många och alla enstämmiga. Saxo, Snorre och de andra kallar det Grecia, Grikland, Grekland. Man förstår under dessa omständigheter hur det kom sig att gottländingarna i Gutasagan utvandrade till Grekland. Men man förstår också att de lade vägen dit som de gjorde uppför Düna och genom Ryssland. Vägen, företecknad i Rydannelerna, var den vanliga för dem som färdades från östersjötrakterna ned till Svarta havet och Bosporen.

Det framgår av vad här anförts att den senaste utvecklingsfasen av berättelsen om utvandringen har sin utgångspunkt i en etymologisk utläggning av namnet Gottland — utläggningen gjorde gottländingarna till goter. Det ligger i sakens natur att med denna utläggning det lika litet som

hos Dudo kunde komma ifråga någon ändring av namnet på de utvandrande.

Återstår att tränga tillbaka till den källa som Paulus Diaconus begagnat i sin *Historia Langobardorum*. Källan är från klassisk tid, mitten av 400-talet före Kristus.

Paulus Diaconus inhemtade redan som gosse grunderna till det grekiska språket; han lärde sig väl inte att tala det, men undervisade i det vid Karl den stores hov. Uppgifterna därom har man i den brevvexling på vers han förde med kejsaren. Bland de arbeten man den tiden använde i skolorna var Herodotos' grekiska historia. Slår man upp första boken, kapitel 94 i denna, finner man där en framställning av de seder och bruk som utmärkte lyderna; det erinras där också om en hungersnöd som härjade bland dem och de följer som den hade. Herodotos berättar:

»Då hungersnöden inte hörde upp utan i stället tog överhand, skall kungen ha delat samtliga lyder i två delar och låtit dem kasta lott om vilken av dem som skulle stanna och vilken som skulle bege sig bort ur landet. . . Efter det att lotten fallit skall den ena delen ha dragit ut ur landet till Smyrna och därifrån . . . seglat bort igen för att söka sig uppehälle och boplatser. Efter att ha färdats förbi många folk kom de omsider till ombrikerna. De anlade där städer som de ännu den dag i dag bor i. Men i stället för lyder har de kallat sig efter kungens son som anförde dem och tagit namnet tyrsener».

I denna Herodotos' berättelse har man led för led, delvis med begagnande av samma uttryck, alla de motiv samlade som sedan går igen hos Paulus Diaconus. Liksom Saxo skrivit direkt på Paulus, måste Paulus ha skrivit direkt på Herodotos.

Med vad jag här framställt torde det sammanhang vara klarlagt i vilket Gutasagens berättelse om en forntida utvandring från Gottland till Grekland är att insätta. Det ges endast en skriftlig källa för denna utvandring. Inte desto

mindre har det visat sig möjligt att på skriftlig väg kontrollera denna källas beskaffenhet. De motiv som ingår i berättelsen har vi kunnat följa genom inemot 2000 år och sett hur de applicerats på det ena folket efter det andra, från folket i Lydien till folket på Gottland. Till Norden kom berättelsen omkring år 1200, då Saxo lät langobarderna vara daner och utvandra från Danmark. Källan är överallt densamma: Paulus Diaconus. Dennes källa: Herodotos.

Berättelsen om utvandringen från Gottland är inte någon folklig sagatradition. Vad den har att berätta om är inte några händelser som en gång verkligen passerat och den låter sig heller inte verifiera genom aldrig så fyndiga arkeologiska konstruktioner. Berättelsen är en lärd transponering på ett nytt folk av en urgammal utvandringsberättelse som tidigare applicerats på många olika folk runt om i världen.

Lauritz Weibull.